

Kronens tyske købmandsbankierer i 1500-tallet med særligt fokus på handels- huset Loitz i Stettin

AF
JOHN CHRISTIANSEN

Den professionalisering af den nordeuropæiske handel og det dermed forbundne penge- og kreditvæsen, som fandt sted i senmiddelalderen og renæssancen, skete i høj grad takket være de norditalienske handels- og bankierhuse (Bardi, Peruzzi, Medici m.fl.), som allerede i senmiddelalderen havde oprettet filialer i Nederlandene, tidligst i Brügge, senere i Antwerpen og Amsterdam,¹ og som i 1500-tallet fulgtes af de større sydtyske handels- og finanshuse, først og fremmest Fugger fra Augsburg.² Ud over varehandel drev disse storkøbmænd en omfattende bankiervirksomhed og var bl.a. vigtige långivere til fyrstehuse – også de nordeuropæiske – af hvem de som modydelse ofte fik privilegier i forbindelse med handel og minedrift.

Dansk økonomisk historie før 1600-tallet har ikke beskæftiget sig med kronens udnyttelse af denne finansieringskilde, hvilket gælder både den ældre³ og den nyere⁴ forskning. Det skyldes muligvis, at denne kilde sammenlignet med statens løbende indtægtskilder, først og fremmest skatter og told, har været af mindre betydning, men i perioder med øget likviditetsbehov, hvor kronen var tvunget til at øge sin lånoptagelse, hvilket først og fremmest skete over pengemarkedet i Kiel, kan købmandshusenes långivning og andre finansielle ydelser meget vel have repræsenteret et betydningsfuldt tilskud til statens finanser.

Formålet med denne artikel er derfor at undersøge, om og i hvilket omfang den danske krone i 1500-tallet i lighed med andre nord-

¹ Raymond de Roover: *Money, Banking and Credit in Medieval Bruges*, London 1999 (1. udg. Cambridge 1948), s. 33.

² Richard Ehrenberg: *Das Zeitalter der Fugger*, Jena 1922, s. 97, 188, 197.

³ Axel Nielsen: *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, Jena 1933.

⁴ Ole Feldbæk: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, Herning 1993.

europæiske fyrstehuse udnyttede disse handelshuses kapitalkraft som finansieringskilde. Da der i 1500-tallet ikke fandtes større købmandsbankierer i Danmark, er undersøgelsen fokuseret på de tyske, særligt de nordtyske, handels- og bankierhuse.

Udgangspunktet for undersøgelsen har været kilderne til pengemarkedet i Kiel, *Kieler Umschlag*, som var det vigtigste pengemarked for Danmark i 1500-tallet, hvor kronen gennem sin omslagsforvalter afhandlede en stor del af sine finansielle transaktioner, ikke mindst med den kapitalstærke holstenske adel, der var de dominerende låneudbydere.⁵ Kieleromslaget var et „sikkert“ pengemarked i kraft af meget vidtgående krav til sikkerhedsstillelse, bl.a. i form af såkaldt *Einlager*, en særlig form for gældsfængsel, som gjaldt både debitor og eventuelle kautionister i tilfælde af misligholdte gældsbreve. Et medlem af den magtfulde holstenske adelsslægt Ahlefeldt døde således i *Einlager* efter at have siddet der i otte år, og vanæren rakte ind i døden: Han blev nægtet en kristen begravelse.⁶

De anvendte kilder og kildeudgivelser i forbindelse med Kieleromslaget omfatter omslagsregnskaber i Rigsarkivet 1438-1559⁷ samt regnskaber 1559-1660,⁸ Søren Balles kildeudgivelse vedrørende kronens gæld og kreditorer på Kieleromslaget,⁹ *Meddelelser fra Rentekammeret*,¹⁰ samt *Danske Middelalderlige Regnskaber*.¹¹ Finansielle forbindelser med tyske handelshuse behøvede i sagens natur ikke alene at ske over Kieleromslaget, hvorfor eksistensen af sådanne relationer er eftersøgt i Tyske Kancellis arkiver¹² samt i *Kancelliets Brevbøger*.

Lübeck

Hanseaterne indtog en dominerende stilling i den danske udlands-handel.¹³ Det hanseatiske system var dog ikke baseret på større han-

⁵ John Christiansen: „Kieler Umschlag. En analyse af pengemarkedet i Kiel i det 16. og 17. århundrede“, *Historisk Tidsskrift*, 110 (2010), s. 36-75.

⁶ John Christiansen: „Das Einlager. Ein Spezifikum des Kieler Umschlags“, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 135 (2010), s. 77-95.

⁷ Rigsarkivet, Regnskaber 1433-1559, Kongens Omslagsregnskaber.

⁸ Rigsarkivet, Regnskaber 1559-1660, Omslagsregnskaber.

⁹ Søren Balle: *Kronens gæld på Kieleromslaget 1537-48*, Memo 1987-1, Aarhus 1987.

¹⁰ J. Grundtvig: *Meddelelser fra Rentekammerarchivet*, København 1871, Bd. 1.

¹¹ Georg Galster: *Danske Middelalderlige Regnskaber*, København 1953, 1. Rk., bd. 1., s. 536 ff.

¹² Arthur G. Hassø & Erik Kroman: *Vejledende arkivregistraturer. Tyske Kancelli II, Rigsarkivet*, København 1962.

¹³ Philippe Dollinger: *Die Hanse*, Stuttgart 1966, s. 270.

delshuse, som man kender det fra Italien og Sydtyskland, men fortrinsvis på netværk mellem købmænd i de omkring 200 byer, som var tilknyttet Hansen,¹⁴ og de beskæftigede sig kun i begrænset omfang med finansielle operationer uden for det hanseatiske system.¹⁵ I Lübeck var der i perioder repræsentation af italienske og sydtyske finanshuse,¹⁶ men deres hovedopgave var pengeoverførsler fra Nord-europa til Kurien i Rom og i et vist omfang finansielle transaktioner for byens råd, mens bank- og kreditvirksomhed i forhold til adel og fyrstehuse var af meget begrænset omfang. Nyere undersøgelser, der vedrører kapitalmarkedet i Lübeck, giver ikke anledning til at ændre denne opfattelse.¹⁷

Handelshuset Fugger i Augsburg

Tysklands største handels- og bankiervirksomhed i 1500-tallet var huset Fugger i Augsburg, med hvem der er fundet en enkelt transaktion på omslaget i Kiel. I kongens omslagsforvalter Heinrich Schultes regnskab fra 1539 findes en postering, ifølge hvilken kongen har betalt en gæld på 147 mark og 14 skilling til Fugger for forskellige tjenesteydelser,¹⁸ et noget beskedent mellemværende med Tysklands største finanshus. At kronen havde mere omfattende forbindelse med Fugger, er der dog en række eksempler på, bl.a. i form af en aftale fra 1525, som vedrører Fuggers kobbertransport gennem Danmark. Ifølge denne må Fugger føre kobber igennem kongens rige mod at betale en halv gylden rhinsk guld i told pr. læst. Herefter følger bestemmelser vedrørende forhold i forbindelse med stranding af Fuggers skibe i dansk farvand og endelig et tilsagn om, at kongens amtmænd, fogeder og toldere ikke må foretage sig noget mod dette lejde- og begunstigelsesbrev. Fuggerne, deres liv og ejendele skal nyde kongens beskyttelse i kraft af dette åbne og beseglede brev, og de skal til gengæld efter deres formåen gavne kongens riger og lande og afværge skader.¹⁹

¹⁴ Carsten Jahnke: *Die Hanse*, Stuttgart 2014, s. 56.

¹⁵ Dollinger 1966, s. 270.

¹⁶ Carsten Jahnke: „Lübeck, der Bankenplatz des Nordens?, Lübecker Banken des 15. Jahrhunderts als Indikatoren eines neuen Kommunikationsmodells und eines sich ausweitenden Handelsraumes“, *Scripta Mercaturae*, 40 (2006), s. 149-168.

¹⁷ Michael North: *Kommunikation, Handel, Geld und Banken in der frühen Neuzeit*, München 2000, s. 90-92.

¹⁸ Balle 1987-1, s. 112.

¹⁹ Rigsarkivet. Tyske kancelli, udenrigske afdeling (TKUA). Handelshuse i Augsburg. Register aller vnd yetzlicher Contract handel vnd Begnadung so in zeit meiner wolffen von vtenhouen Cantzlers von ku. Maiestat ect. aus derselben Canzley Ausgangen: „Der vocker von Augsburg Begnadung Jm reich zu Denmargken Belanngende das Kupfer ect“.

I det hele taget var kobbertransporten en hjørnesteen i de økonomiske relationer mellem Fugger og kronen. Fugger rådede over kobberminer i Ungarn, og dette kobber skulle transporteres via Danzig over Østersøen gennem Sundet og Kattegat til Nordsøen, idet hoveddestinationen var Nederlandene.²⁰

Der var imidlertid gentagne problemer i forbindelse med aftalen, både med hensyn til mængden af kobber, der måtte transporteres gennem Sundet, og med hensyn til betalingen herfor. Disse problemer blev løst ved den såkaldte Flensburger Vertrag i 1539, som tillod Fugger at sende 300 læster kobber gennem Sundet mod at erlægge et engangsbeløb på 15.000 rhinske guldgylden samt tilsagn om et lån på yderligere 20.000 gylden til kongen.²¹ I en nylig udkommet monografi om Fugger nævnes den danske konge da også sammen med kongen af Portugal og storhertugen af Firenze (Cosimo 1.) blandt Fuggers debitorer i firmaets regnskab fra 1546.²²

Relationen mellem Fugger og kronen var imidlertid af ældre dato. Fuggers handelspolitiske kamp med Lübeck om østersøhandlen gjorde firmaet til en naturlig allieret med Christian 2., som stræbte efter herredømmet i Østersøen. Dette viste sig bl.a. ved, at Fugger arbejdede for Christian 2.s habsburgske ægteskabsplaner, og det var firmaets nære partner i Amsterdam, Pompeius Occo, som sørgede for overførslen af Karl 5.s medgift på 108.000 gylden i forbindelse med hans søsters ægteskab med den danske konge.²³ Occo tilvejebragte endvidere i 1519 et lån fra de nederlandske byer til Christian 2., måske som „betaling“ for et beskyttelsesbrev (*Schutzbrief*), som sikrede Fugger og hans slægtninge ret til frit at færdes i Danmark.²⁴ Der er foretaget en systematisk gennemgang af omslagsposterne i de ovenfor anførte kilder for at undersøge, om nogen af de fra denne periode kendte sydtyske finanshuse ud over Fugger optræder, hvilket ikke er tilfældet.²⁵ Af Tyske Kancellis arkiver fremgår imidlertid, at yderligere to handels-

²⁰ Götz von Pölnitz: *Anton Fugger*, Tübingen 1963, bd. 2, s. 85-87.

²¹ Pölnitz 1963, s. 112 og 352, note 76.

²² Martin Kluger: *Die Fugger in Augsburg. Kaufherrn, Montanunternehmer, Bankiers und Stifter*, Augsburg 2013, s. 82.

²³ Götz von Pölnitz: *Fugger und Hanse*, Tübingen 1953, s. 29.

²⁴ Pölnitz 1953, s.153.

²⁵ Det drejer sig om følgende finanshuse fra Augsburg eller Nürnberg: Adler, Ebner, Fürnberger, Furtenbach, Futterer, Grimel, Harsdörfer, Haug, Herbrodt, Herwart, Höchstetter, Imhof, Ingold, Jäger, Kleberg, Manlich, Meuting, Paumgartner, Pimel, Pömer, Prechter, Rehlinger, Rem, Seiler og Tücher, Welser (Richardt Ehrenberg: *Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert*, Jena 1896, s. 191-265).

huse fra Augsburg har haft kontakt med den danske konge. I et brev dateret Wien 5. juli 1566 anmoder kejser Maximilian Frederik 2. om at give handelshusene Manlich og Welser ret til at føre kobber fra Ungarn gennem Danmark, og i et brev dateret Augsburg 7. oktober 1566 anmoder Melchior Manlich kurfyrsten om at sikre hans ret til frit at færdes i Danmark – altså et beskyttelsesbrev som nævnt ovenfor i forbindelse med Fugger.²⁶ Det fremgår desværre ikke, hvad Manlich og Welser skulle yde til gengæld.

Købmandshuse i Hamburg

Det ville være nærliggende at antage, at købmandsbankierhuse i Hamburg var aktive på Kieleromslaget. Det er dog kun lykkedes at finde lånearrangementer mellem den danske krone og ét hamburgsk finanshus, nemlig købmandsbankierhuset Huge.

Af Christian 2.s omslagsregnskab fra 1521 fremgår det, at kongens omslagsforvalter til firmaet Huge betaler 90 mark lybsk i rente på et lån med en hovedstol på 1.500 mark,²⁷ og i Henrik Schultes omslagsregnskab for hertug Christian (Christian 3.) for året 1534 optræder under overskriften „Hovedsummer og renter af salig Kong Frederiks efterladte gæld“ betaling af et lån hos firmaet Johan Huge i Hamburg med en hovedstol på 3.000 mark lybsk og en rente på 7 %.²⁸ I Henrik Schultes omslagsregnskab fra 1539 findes under overskriften „Rente af Kong Christians gæld på Houenbreve“ (gældsbreve med sikkerhed i jord eller fast ejendom) en rentebetaling på 300 mark på et lån på 5.000 mark, altså 6 % til Cyllien Huge fra Hamborg (som var datter af Johan Huge 2. og barnebarn af firmaets grundlægger Johan Huge 1.).²⁹ Ifølge *Meddelelser fra Rentekammeret* udgjorde den samlede gæld på houenbreve dette år 14.500 mark lybsk, så alene lånet hos Huge udgør mere end 1/3 af kronens samlede lån af denne type.³⁰ Det anføres i en fodnote til denne post i *Danske Magazin*, at halvdelen af den her nævnte sum blev betalt i 1540, men synes atter lånt til kongen i 1542.³¹ Endelig findes der i Antonius Bryskes omslagsregnskab for 1546 en post på 1.413 daler 10 sk. lybsk som sidste afdrag til Cilligen Huge på et lån med en oprindelig hovedstol på 2.500 mark lybsk til 6 % rente.

²⁶ Rigsarkivet, TKUA. Tyske stæder. Augsburg stad. Korrespondance med huset Fugger og andre handelshuse i Augsburg.

²⁷ Grundtvig 1871, s. 154.

²⁸ Søren Balle: *Kronens kreditorer på Kieleromslaget 1533-48*, Memo 1987-3, Aarhus 1987, s. 79.

²⁹ http://www.geni.com/people/johann_huege.

³⁰ Grundtvig 1871, s. 38.

³¹ *Danske Magazin*, 4 rk., III (1871), s. 32.

Grundlæggeren af dette købmandsbankierfirma, Johan Huge, var storkøbmand samt borgmester i Hamburg til sin død i 1504. Han spillede i kraft af sin finansielle indsigt og utvivlsomt også i kraft af sin finansielle styrke en ikke helt ubetydelig politisk rolle. Han deltog således i de forhandlinger med Christian 1., som førte til pantsættelse af amtet Steinburg, hvor hans bror Nikolaus Huge stod for en andel på 2.000 mark af pantesummen. I 1469 rejste Huge sammen med en anden hamburgsk købmandsbankier, van Tzeven, til grev Gerhardt i Sønderborg for at mægle i striden mellem Christian 1. og den holstenske adel, og efter at hamburgske og lybske tropper havde nedkæmpet opstanden i Kremper Marsk i 1470, ledsagede de to finansmænd Christian 1. på hans hyldningsrejse til Itzehoe, Bramstedt og Haseldorf. I 1474 lånte Huge sammen med andre hamburgske købmænd Christian 1. 1.500 mark og gjorde i 1469 en vigtig diplomatisk-finansiel indsats, som resulterede i en reduktion af de økonomiske krav, grev Gerhardt og andre havde mod kongen.³² Det har ikke været muligt at identificere andre lånearrangementer med hamburgske købmænd eller finanshuse. Dog må det nævnes, at Carsten Grip, som var rådsherre i Kiel og samtidig købmand i Hamburg, under Grevens Fejde varetog en række forretningsanliggender for kongen,³³ og han optræder da også i omslagsregnskaberne, men kun i forbindelse med mindre regnskabsposter som vedrører fortæring.³⁴

Hamburgske købmænd var aktive i islandshandlen, og Hamburg var den eneste tyske by, hvor der fandtes et *Islandsfahrgesellschaft*. Selskabet, som havde karakter af et broderskab, betalte den danske konge for retten til at handle på Island, herunder for at udføre svovl, men ud over denne afgift var der ingen finansielle forbindelser til kronen. Handlen med svovl fik imidlertid en ende, da Frederik 2. i 1561 gav det stettinske handelshus Loitz monopol på svovlhandlen³⁵. Dette er nøjere beskrevet nedenfor.

Handelshuset Loitz i Stettin

Først op mod 1500-tallet opstod der i det nordtyske hanseatiske område købmandshuse af format som de sydtyske, der ligesom disse drev en omfattende international bankiervirksomhed, hvilket skete samtidig

³² Mathias von Elsner: *Johannes Huge, Ratsherr und Bürgermeister. Studien zur Geschichte Hamburgs und der Hamburger Region 1464-1504*, Hamburg 1994.

³³ Thomas Thomsen: „Beiträge zur Lebensgeschichte des Kieler Bürgermeisters Carsten Grip“, *Mitteilungen für Kieler Stadtgeschichte*, 53 (1938), s. 233-34.

³⁴ Balle, 1987-1. s. 78.

³⁵ Ernst Baasch: *Forschungen zur hamburgischen Handelsgeschichte. Bd 1. Die Islandsfahrt der Deutschen*, Hamburg 1889.

med, at Lübecks betydning var aftagende. Det største af disse huse var Loitz i Stettin, der, som det vil fremgå nedenfor, fik tætte relationer til den danske krone.

Hovedsædet var Stettin, men firmaet var også etableret i Danzig takket være indgiftning i en købmandsfamilie herfra. Dets oprindelse daterer sig til første halvdel af 1400-tallet, men storhedstiden faldt i 1500-tallet – i 1509 blev husets overhoved Hans Loitz rådmand i Stettin og fra 1525 borgmester. Firmaet var involveret i en række handelsaktiviteter med salthandel som det dominerende, og takket være en række privilegier som modydelse for finansielle transaktioner og lån til pommerske og preussiske fyrster samt den polske konge opnåede Loitz næsten monopol på salthandel i Nordøsteuropa. Således var Danzig hovedomladningsplads for det fra Frankrig importerede Baye-salt, en aktivitet, som var helt under kontrol af Loitz' filial i Danzig. Men også handel med korn var en nøgleaktivitet for firmaet, og når saltskibene fra Frankrig returnerede, var de oftest lastet med korn fra Preussen. Ikke mindst takket være Loitz' opkøb og eksport af korn opbyggede den pommerske og preussiske adel store formuer, som skabte behov for et pengemarked – parallelt til den kapitalstærke holstenske adels pengemarked i Kiel – og med Loitz som hovedkraft blev der i den lille by Stolp i det nordlige Pommern (i dag Słupsk i Polen) etableret et *Stolper Umschlag*.³⁶ Også skovbrug var en betydelig aktivitet for firmaet, bl.a. takket være omfattende monopoler fra den polske konge som modydelse for økonomiske transaktioner. Loitz havde yderligere etableret sig i Lyon og takket være forbindelser til det franske hof opnået tilladelse til sammen med handelshuset Weyer fra Augsburg, som ligeledes var repræsenteret i Lyon, at udføre korn over Marseilles. Det var således et finans- og handelshus af betydelige dimensioner, men selvom det blev kaldt „die Fugger des Nordens“, var det dog ikke sammenligneligt med de store sydtyske købmands-finanshuse.³⁷

Loitz' relationer til Danmark

Loitz' relationer til den danske krone fremgår bl.a. af omslagsregnskaberne fra Kiel. Af omslagsregnskabet fra 1537-1539 ses, at Loitz på det foregående omslag i 1536 har ydet kronen et lån på 3.000 fl. (gylden lybsk svarende til 7.900 mk. lybsk) til 6 % rente,³⁸ hvor Melchior Rant-

³⁶ Johannes Papritz: „Das Handelshaus der Loitz zu Stettin, Danzig und Lüneburg“, *Baltische Studien. Neue Folge*, 44 (1957), s. 73-94.

³⁷ Hannelore Böcker: „Das Handelshaus Loitz“, i: D. Kattinger & H. Wernicke (red.): *Akteure und Gegner der Hanse. Zur Prosopographie der Hansezeit*, Weimar 1998, s. 207.

³⁸ Valutaomregninger er baseret på Søren Balle: Memo 1987-2: *Mønt, vægt og*

zau, Johan Friis og andre står som kautionister.³⁹ Man kan undre sig over, at Loitz har forlangt kaution for dette lån, men det skyldes formentlig, at kronens finanser var presset i de sidste år af Grevens Fejde pga. betydelige krigsudgifter.⁴⁰ Loitz ydede på det aktuelle omslag i 1537 kronen endnu et lån på 3.000 fl. igen til 6 % rente, som løb over 3 år. Betalingen til Loitz skulle ske ved, at kongen gennem to navngivne købmænd sendte to skibe med gods, som skulle sælges, og hvis godset ikke indbragte den lånte sum, ville kongen betale det resterende.⁴¹ I Heinrich Schultes omslagsregnskab for 1539 findes to poster, hvor Loitz optræder. Den første er en rentebetaling på 180 gylden på et lån på 3.000 gylden, formentlig det førnævnte lån fra 1536, og endvidere en post på 500 gylden, som Stefan Loitz på marskalkens befaling har lagt ud for at dække et lån, som kongen havde optaget hos Borchart van Bymmelberg.⁴²

Det arkiv, som Søren Balles poster er baseret på, er nøjere gennemgået for at se, om der findes andre dokumenter med relation til firmaet Loitz. Dette er ikke tilfældet bortset fra Loitz' egen kvittering for indfrielsen af lånet på 500 gylden.⁴³

Loitz' partner blandt de store brandenburgske handelshuse i Berlin var firmaet Lindholz, som var en alvorlig konkurrent til Berlins største handels- og finanshus Grieben, særlig i forbindelse med salt-handel. Loitz og Lindholz havde opnået eneret på sejlads med salt på Oder gennem Brandenburg som modydelse for et lån på 72.000 daler (ca. 117.000 mk. lybsk) til kurfyrsten (Joachim 2.), hvormed de havde udelukket Grieben fra at drive salthandel på Schlesien. Denne strid om salthandlen fik en udløber til Danmark, hvor Loitz atter kom til at spille en rolle i forhold til den danske krone. I 1564 drog Joachim Grieben til København for at forhandle med Frederik 2. om fri sejlads med salt gennem Øresund – en mission, som lykkedes. Hvad Grieben har ydet kongen som modydelse, vides ikke.⁴⁴ Kort efter udviklede han et omfattende finansprojekt for kongen, som på grund af de tyngende udgifter i forbindelse med Den Nordiske Syvårskrig havde brug for penge. Det drejede sig om et lån på 100.000 daler mod, at Grieben fik

kornmål i Danmark i 1500-tallet, Aarhus 1987.

³⁹ Balle, 1987-1, 1-13.

⁴⁰ Søren Balle: *Statsfinanserne på Christian 3.s tid*, Aarhus 1992, s. 53.

⁴¹ Balle, 1987-1, s. 14-15.

⁴² Smst., s. 68 og 72.

⁴³ Rigsarkivet, Regnskaber før 1559, Regnskaber 1438-1559, Henrik Schultes omslagsregnskab 1539. Bilag hertil.

⁴⁴ Hugo Rachel, Johannes Papritz & Paul Wallich: *Berliner Großkaufleute und Kapitalisten*, Berlin 1967, s. 147-154.

monopol på udvinding og handel med havsalt fra Danmark. Griebens finansielle situation på dette tidspunkt nødvendiggjorde imidlertid en partner i dette lånearrangement, og det blev markgreve Hans von Küstrin, som han tidligere havde gjort forretninger med, der trådte til. Betingelserne for denne låneaftale kendes i detaljer;⁴⁵ den gik i hovedtrækkene ud på, at markgreven tilbød at overtage det danske lån, men kun skulle betale 62.500 daler i kontanter, mens Grieben hæftede for restbeløbet på 37.500 daler over for markgreven, indtil han havde sikret det omtalte saltprivilegium. Markgreven afstod i første omgang fra et formelt gældsdokument, men forlangte, at kongen ved et brev stillede ham et sådant i udsigt, og at det skulle lyde på 100.000 daler, genkøbsret efter tre år samt en forrentning på 5 % og kaution enten af kurfyrsten af Sachsen eller byerne Stettin eller Danzig. Ud over dette brev skulle Grieben skaffe en kvittering fra kongen, hvor han anerkendte modtagelsen af de 100.000 daler, hvorefter markgreven ville udbetale de 62.500. Så snart markgreven havde modtaget det formelle gældsdokument fra kongen, ville Grieben også få sit gældsdokument på 37.500 daler tilbage. Essensen i denne aftale var, at markgreven var indstillet på som *sleeping partner* med Grieben at udnytte saltmonopolet således, at de delte udbyttet. Med andre ord, Grieben fik halvdelen af monolets gevinst mod kun at yde en tredjedel af lånet til kongen, mens markgreven fik hele forrentningen af den udlånte sum, selvom han kun skulle yde 2/3 af lånet.

Grieben drog nu til København for at få aftalen på plads på trods af, at han ikke disponerede over de 37.500 daler. Den mulighed, han havde, var at udskyde terminen for betaling af den sidste del af lånet, indtil saltmonopolet havde indbragt de nødvendige penge, men for at få Frederik 2. til at sluge en sådan kamel måtte der naturligvis falde en eller anden modydelse. Denne kunne bestå i at øge kongens gevinst på hver saltlast, men da markgreven havde begrænset Griebens manøvre frihed på dette område, blev det ikke til noget. Man gik muligvis – her er kilderne dog usikre – så vidt, at man ville kræve en garanti fra kongens side mod tab og for et udbytte af en vis størrelse. Dette forekommer dog at være en så uantagelig betingelse, at det næppe kan være tilfældet – det, man i så fald forsøgte, var jo i virkeligheden at få Frederik 2. til selv at finansiere salget af sit saltmonopol. Kongen afslog da også trods sin vanskelige økonomiske position disse vidtløftige tilbud,⁴⁶ formentlig i høj grad fordi Griebens værste konkurrent,

⁴⁵ Rachel, 1967, s. 151.

⁴⁶ *Kancelliets Brevbøger*, 1561-1565, s. 552: „Til Gyldenstjerne, Friis, og Trolle. Købmand Joachim Gribe fra Berlin er kommet til København og har gjort forslag til en handel med Kongen, men der findes nogle „ulidelige“ artikler, som

nemlig Loitz, trådte ind på scenen og til slut fik „Königlicher Majestät zu Danemark Privilegium uf die neue Invention des Saltzsiedens vom Sehwasser“. I denne forretningspraksis ligger måske en del af forklaringen på, at ingen af de berlinske finanshuse, i modsætning til Loitz, optræder som låneudbydere til den danske krone på Kieleromslaget. Rachel skriver, at hvis nogen kan anses for hofbankier for Fredrik 2., så er det Loitz.⁴⁷

Kongen lånte dog ikke alene penge af Loitz mod tildeling af privilegier eller mod kaution, men også mod sikkerhed i jord og ejendom. Således lånte Frederik 2. i 1565 10.000 daler⁴⁸ mod Reinfeld Klosters gods som sikkerhed.⁴⁹ Reinfeld Kloster, som lå i Holsten, var yderst velhavende, ikke mindst i kraft af en betydelig ejerandel af saltudvindingen i Lüneburg, og efter Reformationen var klostret kommet under landsherrens (kongens) overhøjhed og blev administreret af en af denne eller af hans statholder udpeget administrator.⁵⁰ Loitz havde imidlertid allerede i 1561 anmodet kongen om at måtte overtage administrationen af alle det holstenske klostres godser og landsbyer i Pommern,⁵¹ et andragende, der formentlig bl.a. skal ses i lyset af, at man havde bortforpagtet en betydelig del af saltudvindingen til en magtfuld Lüneburg-familie, von Dassel, i hvilken familien Loitz var indgiftet. Loitz vendte i en senere skrivelse til kongen tilbage til sagen, idet han anførte, at abbeden tidligere havde lovet ham administrationen af de pommerske besiddelser, men at det afhang af kongens godkendelse, og han bad ham skrive til abbeden.⁵² Den godkendelse kom åbenbart ikke, da aftalen aldrig blev til noget.⁵³

En mindre betydningsfuld aktivitet i forhold til Danmark var Loitz' aktivitet på Skånemarkedet,⁵⁴ hvor andre stettinske handelshuse til gengæld spillede en betydelig rolle, uden at de dog havde nogen speciel relation til den danske krone.⁵⁵

dr. Hieronimus Thenner kan berette for Dem. De skal forhandle med Gripe, og hvis De kan bringe noget gavnligt i stand, så gør det og underret kongen“.

⁴⁷ Rachel 1967, s. 153.

⁴⁸ *Kancelliets Brevbøger*, 1561-1565, s. 581.

⁴⁹ Smst., s. 631.

⁵⁰ Martin J. Schröter: *Kloster Reinfeld*, Neumünster 2012, s. 500 ff.

⁵¹ Rigsarkivet, TKUA, Danzig: Akter vedr. det politiske forhold, 1533-1570. Brev dateret 1561 10/12

⁵² Smst. dateret 25/3 1562.

⁵³ Schröter 2012, s. 434.

⁵⁴ Papritz 1957, s. 80.

⁵⁵ Otto Blümcke: „Stettins hansische Stellung und Heringshandel in Schoenen“, *Baltische Studien*, 37 (1887), s. 97-288.

Loitz' monopol på den islandske svovleksport

Et område, som spillede en betydelig rolle i forholdet mellem Loitz og den danske krone, var svovleksport fra Island. Svovl var en af hovedbestanddelene i krudtfremstilling. I et notat fra januar 1561 fremgår det, at kongen har givet Loitz tilladelse til at sende to skibe til Island for at købe svovl, idet det understreges, at han ikke må købe mere, end de to skibe kan rumme,⁵⁶ men af et notat til kongens embedsmand på Island, Poul Stiissen, dateret 2. juli samme år, fremgår det, at kongen har overdraget den islandske svovlhandel til Stefan Loitz og dennes brødre, og at lensmanden skal sikre, at der ikke lægges hindringer i vejen for denne handel. Det understreges dog, at kronens eget forbrug har forsteret.⁵⁷ Denne klausul udnytter kongen rent faktisk, jf. et notat i *Kancelliets Brevbøger* fra 1562, hvor han i et brev til „Bønderne for norden på Island“ meddeler, at han sender sin købmand Hans Nielsen derop med to skibe, som skal lastes med svovl, selvom svovlhandlen er overdraget til Stefan Loitz.⁵⁸ Betingelserne for monopolet fremgår af et senere brev fra brødrene Loitz til kongen, hvori der står, at Loitz har fået monopolet på 12 år mod en årlig ydelse på 3.000 rhinske guldgylden (4.500 mk. lybsk).⁵⁹ Af en brevveksling i Tyske Kancellis arkiver ser det imidlertid ud til, at samarbejdet ikke forløber helt gnidningsløst, idet Loitz efter kongens opfattelse har misligholdt aftalen, bl.a. ved ikke at betale de 3.000 rhinske guldgylden. Endvidere ser det ud til, at Loitz har ført to skibe lastet med svovl til Hamburg uden at informere kongen herom,⁶⁰ samtidig med at Loitz åbenbart har omgået aftalens krav om, at alt svovlet skulle lutres (oprensnes) i København.⁶¹ Endvidere fremgår det af et brev fra Stefan Loitz til hertug Johann Albrecht af Mecklenburg, at kongens købmand i forbindelse med svovlhandlen, Hans Nielsen, har berettet, at hertugen har ladet fremstille krudt af nogle laster svovl fra Loitz og sendt det til kongen af Sverige og dermed styrket kongen af Danmarks og kongen af Polens fjender.⁶²

Afslutningen på relationen mellem kronen og Loitz

I slutningen af 1560'erne ser det imidlertid ud til, at forholdet mellem kronen og Loitz forværredes, hvilket utvivlsomt skal ses i lyset af, at

⁵⁶ *Kancelliets Brevbøger*, 1561-1565, s. 7.

⁵⁷ Smst. s. 45.

⁵⁸ Smst. s. 124.

⁵⁹ Rigsarkivet. TKUA, Danzig. Brev fra brødrene Loitz til kongen dateret 24/2 1563.

⁶⁰ Rigsarkivet. smst. Brev fra Steffen Loitz til kongen dateret 25/2 1563.

⁶¹ *Kancelliets Brevbøger*, 1561-1565, s. 122.

⁶² Rigsarkivet, TKUA, Danzig, Brev fra Steffen Loitz, 3. april 1564.

Loitz på dette tidspunkt var i tiltagende vanskeligheder, dels på grund af store tab på lån til forskellige fyrstehuse – hertug Albrecht af Preussen havde således i 1566 en gæld til Loitz på 198.000 daler – dels på grund af gæld til og uinddrivelige fordringer hos en række preussiske og pommerske adelige.⁶³ En af Loitz' debitorer var Frederik 2., hvilket fremgår af akterne i forbindelse med kongens salg af godset Holmekloster på Fyn til sin statholder i Slesvig og Holsten Heinrich Rantzau (godset kom efter salget fra 1568 til at hedde Rantzausholm, indtil det i 1667 blev solgt til Birgitte Trolle og herefter hed Brahetrolleborg). I forbindelse med salget optog Frederik 2. en række lån, hvoraf et på 60.000 daler, som var ydet af Heinrich Rantzau og andre medlemmer af det holstenske ridderskab mod Flensborg Slot og Amt som pant, blev anvendt af kongen til at frigøre sig for en gæld til Loitz.⁶⁴ Desværre for Loitz var firmaets øvrige debitorer ikke i stand til at betale deres gæld – og Loitz dermed ikke sin – og i 1572 gik firmaet konkurs med en estimeret gæld på ca. 2 millioner daler.⁶⁵

Konklusion og afsluttende bemærkninger

Undersøgelsen har dokumenteret, at kronen i 1500-tallet benyttede sig af finansiering hos de tyske, særligt de nordtyske, købmandshuse både i form af „salg“ af privilegier og i form af lånoptagelse, en finansieringskilde, der ikke har nydt større bevågenhed i den økonomiske historie. Det er imidlertid vanskeligt at vurdere betydningen af denne finansieringskilde i forhold til kronens øvrige indtægter, men som allerede nævnt ovenfor udgjorde lån på *houenbreve* hos købmandshuset Hüge fra Hamburg i 1534 mere end 1/3 af alle kronens lån af denne type. Sammenligner man gælden til Loitz med kronens øvrige gæld på Kieleromslaget, kan man dog få et rimeligt billede af den relative betydning af lånoptagelsen hos Loitz. Dette har jeg gjort for året 1537 på basis af rentebetalingen, som giver et mere retvisende billede end hovedstolen, da lånene er optaget over en årrække.⁶⁶ Den samlede rentebetaling dette år var 5.764 mark lybsk, hvoraf rentebetalingen til Loitz udgjorde 540 mk., altså knapt 10 % af kronens rentebyrde.

Det må derfor konkluderes, at kronens lånoptagelse hos 1500-tallets nordtyske købmandsbankierhuse, særlig hos bankierhuset Loitz i Stettin, har været en finansieringskilde af ikke helt ringe betydning.

⁶³ Papritz, 1957, s. 89.

⁶⁴ Reimer Hansen: „Vom Holmekloster zu Rantzausholm (1566-68). Geschichte und geschichtliche Bedeutung eines Gutkaufs, i Klaus Friedland (red.): *Stadt und Land in der Geschichte des Ostseeraums*, Lübeck 1973, s. 83-84.

⁶⁵ Papritz 1957, s. 90.

⁶⁶ Balle, 1987-3, s. 86.

SUMMARY

*The Danish Crown's German Merchant Bankers in the 16th Century,
with Special Focus on the Loitz Company of Stettin*

The increasing professionalism of Northern European trade, including the development of instruments for credit and money transfer, was primarily due to Italian merchant bankers, who in the late Middle Ages and Renaissance established branches in the Netherlands – first in Bruges and later in Antwerp and Amsterdam. They were followed in the early 16th century by South German merchant bankers, who were important lenders to the princely houses and often received valuable trade privileges in return.

In the 16th century, merchant bankers did not exist in Denmark, but, based on the sources to the most important Danish financial market of this period, the Kieler Umschlag, a number of relations between the Danish Crown and German merchant bankers can be demonstrated.

The most important of these merchant houses was the Loitz company of Stettin that, in return for loans to the king obtained privileges especially in connection with the salt trade and the export of sulphur from Denmark-governed Iceland. Relations between the company and the Danish king, Frederik II, seem to have been quite close, but deteriorated in the late sixties, probably due to the general decline of the company, which finally collapsed in 1572. The overall picture, including an analysis of the total debt of the crown compared to the debt to the Loitz company – which amounted to almost 10 per cent – suggests that the financial relationship between the crown and the merchant banker was quite important.